

EDSSVÄRANDE I ANTIKENS ROM

Affirmationes religiosæ

OLIVIA PEUKERT STOCK

INNEHÅLL

-
- 1 *Olivia Peukert Stock*
EDSSVÄRANDE I ANTIKENS ROM
- 9 *Evelina Büchner*
ZEUSTEMPLET I OLYMPIA
- 19 *Martina Björk*
BRUTUS OCH SYNKRISIS
- 27 *Eva Queckfeldt*
OXYRHYNCHOS – EN STAD I DET GAMLA EGYPTEN
- 35 *Lina Enevång Viklund*
VÄGGMÅLERIET ENLIGT VITRUVIUS
- 41 *Petter Olsson*
DEN ANONYME RYTTAREN I SKOPJE
- 44 NY FORSKNING
- 46 RECENSIONER
- 48 *Matilda Engbe*
MEDUSA I FRANKENSTEIN

Omslag:
Den arkitektoniska stilen. Freskmålning
från ett rum i *Publius Fannius Synistor's villa*,
Boscotrecase. Utställd på Metropolitan
Museum of Art i New York. Foto: The MET,
via Wikimedia Commons, Public Domain.

VI MÄNNISKOR HAR SVURIT eder sedan vi lärde oss kommunicera med varandra med hjälp av ord, varför ett behov av att bedyra våra uttalandens sanninghalt har uppstått. Att såsom edsvuren fara med osanning har under historiens gång i vissa samhällen och under vissa tider resulterat i en mängd olika straff, såväl mänskliga som gudomliga, och det ena mer påhittigt än det andra, medan det i andra samhällen under andra tider inte fått alltför digra påföljder. Ett samhälle som inte tog lätt på mened och brutna eder – eller åtminstone inte ville ge sken av att göra det i sina efterlämnade texter – var antikens Rom. Den grekiske historieskrivaren Polybios, som var verksam i Rom under 100-talet f.v.t., menade att romarna var pålitligare än alla andra folk just på grund av att de värderade sina eder så högt. Vi kommer att återvända till vad han menade med detta påstående, men låt oss först göra en avvikning för att bättre förstå vad en ed egentligen innefattade i antikens Rom.

En ed sågs som ”en skrupulös försäkran” – *affirmatio religiosa*, som Cicero uttryckte det – om ett påståendes sanninghalt. Denna försäkran kan gälla både dåtiden, det vill säga utgöra en bekräftelse på att någonting

har skett på ett visst sätt, eller framtiden, det vill säga utgöra ett löfte om att någonting kommer att ske på ett visst sätt. Som bevis på sitt påståendes trovärdighet relaterar den svärande det till något, som han/hon själv värdesätter, eller anser större än sig själv, till exempel en gudom, ett heligt eller för en själv betydelsefullt objekt, eller till och med sitt eget eller en närstående persons liv. Edsavläggaren svär alltså *vid* någonting som ska garantera att han/hon på något vis straffas i händelse att eden skulle vara falsk – den svärande uttalar på så vis en villkorlig förbannelse över sig själv, som ska inträffa enbart om eden bryts.

Åter till Polybios, som ansåg romarna vara det i särklass pålitligaste folket. Anledningen till detta, menade han, var deras inbitna *δεισιδαιμονία*, det vill säga ”vidskeplighet”, eller snarare samvetsgrannhet, orsakad av mycket skrupulösa övertygelser om gudarnas existens och inblandning i jordelivet. Till skillnad från en grekisk ämbetsman, som inte kunde anförtros att utan smusel hantera en ynka talent hur pliktbounden och övervakad han än var, kunde minsann en romersk ämbetsman, bunden med blott en ed, anförtros att korrekt hantera enorma summor. Eftersom romarna genom sådan pompa och ståt, i såväl offentliga som privata sammanhang, inpräntade i sina invånare en sådan respekt för gudarna och deras vrede vid snedsteg, såsom mened, hölls det ro-

Catilina svär en ed med sina sammansvurna.
Le Serment de Catiline (1809) av Joseph-Marie
Vien. Casa Martelli, Florens. Via Wikimedia
Commons, Public Domain.

merska samhällets styre och administration (πολιτεία) samman. Även Cicero medgav att denna romerska vidskeplighet var just politiskt ”användbar” (*utilis*). Låt oss nu se i vilka sammanhang som romarna utnyttjade dessa användbara eders kraft, såväl politiskt och juridiskt som personligt.

Politiska eder

I Rom var i princip alla ämbetsmän tvungna att avlägga en ed, både när de tillträdde sitt ämbete och när de lämnade det. De svor först, och lovade att de skulle utföra sitt uppdrag korrekt enligt lag och rätt, och sedan försäkrade de, med ytterligare en ed, att de faktiskt hade gjort detta under sin ämbetsperiod. Under republiken krävdes att alla ämbetsmän svor dessa eder, men under kejsartiden utgjorde kejsaren själv ett undantag från regeln och ämbetsmännens edsinnehåll ändrades: istället för att svära att följa/ha följt lag och rätt, svor de att följa/ha följt kejsarens *acta*, ”handlingar”, under året. På så vis ändrades också ederna i samband med det skiftande politiska systemet.

Ett annat sätt på vilket politiken kom att påverka edsvärandet gällde bruket av lojalitetseder och fördragseder. Före kejsartiden knöts och försäkrades internationella relationer med hjälp av fördrag, som sanktionerades genom att båda parterna offentligt avlade en ed om att upprätthålla fördragets villkor. Den romerske historikern Livius berättar att romarnas fördragsedsritual gick till på följande vis: En så kallad fetialpräst stod vid ett altare med en offergris framför sig, och höll i sin hand en sten. Så bad han till den högste guden: ”Hör på, Jupiter, [...], om det romerska folket först avfaller från fördragets villkor, slå då, Dispiter, det romerska folket såsom jag ska slå denna gris här idag!”. Sedan slog han grisen till döds med stenen, och fördra-

get var därmed stadfast. Under kejsartiden förekom givetvis också fördragseder, men det tillkom ett nytt slags ed, som delvis ersatte deras funktion, nämligen kejsareder. Inte minst epigrafiskt material visar att folkslag och provinser svor sin lojalitet till kejsaren och hans familj i Rom.

Lojalitetseder av olika slag brukades inte bara på statlig nivå, utan även på ett personligt plan. Den främsta av dem alla måste nog sägas ha varit den så kallade *sacramentum militare*, ”soldateden”, som alla män svor vid inskrivningen i den romerska armén. Beroende på vilken tidsperiod man talar om svor man eden antingen till sin general eller till kejsaren, men gemensamt för alla tider tycks vara att soldaterna avlade eden med livet som insats.

Det var också med en sorts personlig lojalitetsed, som pakter om politiska omvälvningar slöts – ja, svärandets roll framkommer tydligt i namnet: *coniuratio* (”sammansvärjning”). Kanske har du hört talas om den ökände senatoren Catilinas sammansvärjning, med vilken han försökte störta den romerska republiken, och genom mord undanröja Cicero från konsulsposten år 63 f.v.t.? I sina fyra tal mot Catilina ger Cicero ingen ingående information om hur Catilinas ed med sina anhängare gick till (mer än att de var sammansvurna), medan historikern Sallustius vräker på med otrevliga detaljer, som han menar att det ryktades om vid tiden för sammansvärjningen. Han skriver att vissa påstod, att Catilina inte avslöjade några planer för sina anhängare förrän han avkrävt dem en ed och skickat runt en skål med människoblod utblandat med vin som alla skulle dricka av.

En annan mycket känd sammansvärjning återberättas av, bland andra, Livius. Legenden berättar att kung Tarquinius Superbus yngste son, Sextus Tarquinius, hade fattat åtrå till och våldfört sig på sin kusins, Col-

latinus Tarquinius, kyska och dygdiga hustru Lucretia. Collatinus kallades hem av sin förtvivlade hustru och anlände snarast tillsammans med sin följeslagare, Lucius Junius Brutus. Även Lucretias far med följeslagare var närvarande. Väl där berättade Lucretia vad som hade hänt, och tog sitt liv med en dolk. Alla var förfärade av sorg, men Brutus tog tillfället i akt, och drog ut den av blod drypande dolken från Lucretias kropp och svor vid hennes blod att aldrig mer tillåta en *rex*, en kung, att styra Rom. Han uppmanade de andra tre tillkallade männen att göra detsamma och satte sedan av mot Forum för att störta Tarquinius Superbus, vilket han också lyckades med. Brutus blev en av de två första konsulerna i Rom, och uppmanade i sin tur hela folket att svära samma ed om att aldrig mer låta en kung komma till makten.

Juridiska eder

Även inom rättsväsendet använde sig romarna flitigt av eder. Domare och vittnen

Brutus håller upp Lucretias dolk och svär vid hennes blod. *La muerte de Lucrecia* (1871) av Eduardo Rosales Gallinas. Pradomuseet, Madrid. Via Wikimedia Commons, Public Domain.

var samtliga ålagda att svära eder, precis som i många länder än idag. Domarna svor att lagenligt, rättvist och oberörda av yttre påtryckningar, döma rättsfall under sin kommande ämbetsperiod. Vittnena skulle däremot gå ed på att tala sanning inför varje vittnesmål, vilket kunde ske muntligen eller skriftligen. Den romerske oratorn Quintilianus skrev att bevisföring och vittnesmål var de saker som mest bekymrade en advokat och framhävde då även advokatens roll i att retoriskt framställa sina klienters vittnen eller motvittnen som (icke) trovärdiga. Cicero, den störste oratorn av dem alla, gjorde inte sällan just detta i sina domstolstal, genom att använda vittnenas eder – till exempel genom att framhäva vikten av dem, eller påpeka falskheten i ett inkorrekt uttryckt edsvuret vittnesmål. På samma sätt

Cicero håller tal mot Catilina inför senaten. *Cicerone denuncia Catilina* (1889) av Cesare Maccari. Palazzo Madama, Rom. Via Wikimedia Commons, Public Domain.

finner vi honom också direkt tilltala domare i sina tal, och påminna dem om deras eder. Domar- och vittnesedernas syfte var givetvis att försäkra sanning och rättvisa, men de användes alltså även retoriskt för att övertyga och, ironiskt nog, på sätt och vis framföra en vinklad sanning.

Parterna i en rättstvist kunde också få avlägga eder under processens gång. Till exempel om en process inte avslutades utan sköts upp, skulle den svarande försäkra, ibland med en ed, att infinna sig på en viss plats en särskild dag för att återuppta processen. I vissa pekuniära tvister kunde domaren avkräva den svarande en ed som ett sätt att bistå sitt beslutstagande. Enligt den romerske juristen Gaius var det mycket vanligt att en domare i osäkra fall dömde till fördel för den som svurit en sådan ed. Parterna själva kunde också besluta att göra upp sin tvist med en så kallad ”frivillig ed” (*iusiurandum voluntarium*). Då erbjöd den käre den svarande att svära att han nekade till alla anklagelser mot honom – om han svor, vann han tvisten. Det kunde också ske tvärtom, att den svarande erbjöd den käre att svära att hans anklagelser var riktiga – om han svor, vann han tvisten. Den som erbjuder eden, går på så vis i förväg med på att acceptera sin motståndares ed som sanning,

och tvisten avslutas omedelbart. Sådana frivilliga eder var ett alternativt sätt att med samma kraft som ett ”domardömt ärende” (*res iudicata*) snabbt lösa tvister, korta ned processer och sortera bort dem från de påfrestande tribunalerna.

Personliga eder

Hittills har vi enbart talat om mer formella, officiella, eder, men naturligtvis användes eder även i det vanliga livet under antiken, precis som idag. Tyvärr finns inte mycket bevarat av vardagseder, då dessa inte nedtecknats i samma utsträckning som de samhällseliga, men vi finner ändå några spår i den latinska litteraturen som tillåter oss att delvis återskapa dem.

Å ena sidan användes eder för att styrka påståenden om personliga angelägenheter. Ofta räckte det då att säga ”jag svär (vid...) att” samt sitt påstående, men vi finner också exempel på mer elaborerade edsformler. Till exempel finner vi hos komediförfattaren Plautus den delikata eden, svuren av slaven Chrysalus, som försäkrar att hans husbonds son Mnesilochus inte hade ihop det med kurtisanen Bacchis:

Så säkert som Jupiter, Juno, Ceres, Minerva, Latona, Hoppet, Överflödet, Dygdigheten, Venus, Castor, Pollux, Mars, Merkurius, Herkules, Summanus, Solen, Saturnus och alla gudar må älska mig, är det sant att han varken ligger eller promenerar med henne och inte heller kysser henne eller gör det som brukar sägas. (Plaut. *Bacch.* 892–7)

Husbonden Nicobulus, Mnesilochus far, hörde detta och utbrast för sig själv ”Som han svär! Han räddar mig med sina falska eder!” Chrysalus sätter genom denna edsformel uttryckligen sin egen relation till gudarna – som här framträder i ett överflödigt

antal för att uppnå en komisk effekt – i pant för att försäkra sitt påstående. Den underliggande innebörden är således, att gudarna inte må älska den svärande om han skulle ljuga, och gudarnas vrede var något som man till varje pris sökte undvika.

Å andra sidan finner vi också att personliga eder används i urvattnade former som kraft- eller emfasuttryck, ja *svordomar*. För att ge ett exempel kokades edsbetydandet *ita me Hercules iuvet* (”så säkert som Herkules må bistå mig”), ned till kortformen *mehercule*, eller till och med bara *hercule*, ”(vid) Herkules”, och användes både som ett eftertryckligt adverb och som en interjektion. Castor och Pollux fick också kortformer som brukades på samma vis, *edepol*, eller bara *pol*, samt (*m*)*ecastor*. Användandet av dessa edsuttryck tycks ha setts som degenererade eder vilka helt förlorat sin edsfunktion, eftersom de inte på något sätt i litteraturen resulterar i gudomliga straff, om uttrycken de förstärker inte är sanna. Om

Förbrytare kastas nedför den Tarpeiska klippan. Gravyr av målningen *La Roche Tarpéienne* (1861) av Benedict Masson. Foto: Seriykotik1970, via Wikimedia Commons, CC BY-SA 2.0.

däremot en riktig, fullkomlig ed bröts kunde det bestraffas på många olika förödande vis, vilket vi skall visa härnäst.

Hur straffades mened?

Antingen ålåg det den åkallade guden att bestraffa edsbrytaren, eller så utgjorde förlusten av det man svurit vid – ett liv, sin heder, ett kärt föremål *et cetera* – straffet, eller bådadera. Inte sällan uttrycktes även i edsformeln, mer specifikt i den villkorliga förbannelsen, *exakt* vad som skulle hända om eden inte upprätthölls, till exempel att Jupiter skulle slå det romerska folket på samma sätt som prästen slog offergrisen i exemplet från Livius ovan.

Romarnas generella inställning till straff för att ha svurit falskt vid gudarna kan sammanfattas i ett uttryck som tycks ha upp-

Metius Fufetius spänns fast vid ett hästspann för att slitas i stycken. *Firdeligen af Mettius Fufetius* (ca 1574) av Tobias Stimmer. Statens Museum for Kunst, Köpenhamn. Via Statens Museum for Kunst, Public Domain.

fattats som en juridisk maxim: ”oförrätter gentemot gudarna är gudarnas egna bekymmer” (*deorum iniuriae dis curae*). Man litade på att dessa skulle upptäcka falska eder och bestraffa dem – och det gjorde de nog också. Livius beskriver till exempel att latinaren Lucius Annius år 340 f.v.t., efter att öppet ha kritiserat sina fördrag med romarna och föraktat Jupiter – vid vilken romarna svor och sanktionerade alla fördrag – föll nedför trappan från just Jupiters tempel i Rom, och slog i huvudet på sista trappsteget så att han blev medvetslös eller till och med dog. Andra menar också, skriver historieförfattaren, att himlen dånade och att en orkan bröt ut när gudarna åkallades för att bevittna att de edssanktionerade fördragen kränkts. När den romerske konsuln hittade Annius på

trappan utbrast denne: ”Den gudomliga viljan finns; Jupiter, du finns!” Vilket av Livius föreslagna alternativ man än väljer antyder det tydligt att himmelsguden var inblandad i att bestraffa oförrätten gentemot honom.

Det var dock inte bara gudarnas vrede som skulle avskräcka från mened. Lika illa, om inte värre, var de sociala påföljder som falska eder kunde innebära. Cicero sammanfattade det väl: ”det gudomliga straffet för mened är förfall, det mänskliga är skam”. Om man en gång svurit falskt spelade det ingen roll hur många gudar man skulle svära vid i framtiden – ingen lär tro på en, skriver retorikern. Romarens *fides* (”trovärdighet, pålitlighet”) – det viktigaste han ägde – stod på spel. Det värsta uttryck som denna skam kunde ta var att landsförvisas som följd av en bruten ed, vilket en romersk edsritual, beskriven av den ovannämnde Polybios, tydligt demonstrerade. Han berättar att den svärande höll en sten i sin hand och uttalade edsformeln ”om jag håller fast vid

denna min ed, må allt gott tillkomma mig, men om jag inte gör det, vare sig i tanke eller handling, må alla andra leva säkert i sina fädernesländer under sina egna lagar [...] och må jag kastas iväg såsom denna sten.” Därefter kastade han iväg stenen.

Utöver moralfall fanns även kroppsliga straff för mened. Enligt Roms första stadgar, de Tolv tavlornas lag, skulle till exempel menedare kastas nedför den Tarpeiska klippan vid Capitoliums kant – ett garanterat dödligt fall. Historieskrivarna förtäljer även att Mettius Fufetius, en i kristid tillsatt diktator i den till Rom närbelägna staden Alba Longa, straffades för att ha vanhelgat ett eds-sanktionerat fördrag mellan de båda kungadömena. Det sägs att den romerske kungen Tullus Hostilius lät spänna fast fördragsförärdarens lemmar vid fyra olika hästspann, som när de sattes i väg slet honom i stycken som ett tecken på hans tudelade lojalitet.

Utsiktarna för edsbrytare var minst sagt dåliga, antingen fick man sätta livet till eller förlora sin sociala ställning och heder på kuppen. Det kan alltså konstateras att eden genomsyrade hela det romerska samhället. Den brukades såväl officiellt som privat i alltifrån politiska till juridiska eller personliga syften, och användes av alla samhällsklasser under en lång rad olika skeden i livet. Olika typer av eder utgjorde tillsammans ett helt system för att på olika sätt upprätthålla ordning och reda i Rom. Polybios var nog ändå något på spären, när han så tydligt framhöll edens kraft och funktion hos det romerska folket.

Lästips

I artikeln nämns historieskrivaren Polybios tankar om romerska eder. Om du vill ta del av dessa i detalj återfinns de i *Historiae* 6.56. Liknande tankar om edens användbarhet uttrycker Cicero i *De Legibus* 2.16. För den

Det var inte bara romarna som använde sig av eder – dessa användes också emot dem. Ett flertal romerska och grekiska författare nämner den mycket unge Hannibals ed, avkrävd av hans far, att alltid förbli en fiende till Rom. Här i en komisk tappning av John Leech i *The Comic History of Rome* (1850). Via Wikimedia Commons, Public Domain.

som är intresserad av att läsa mer om antika eder i allmänhet finner man stor glädje i den omfattande volymen *Oaths and Swearing in Ancient Greece* (red. A. Sommerstein & I. Torrance, 2014), som behandlar alla tänkbara aspekter av grekiska eder, vilka är betydligt mer undersökta än de romerska. För en analys av ursprunget till att man svor vid heliga skrifter i det kristna romarriket kan *Swearing by the Book: Oaths and the Rise of Scripture in the Roman Empire* av M. Blidstein (2017) rekommenderas. För den som intresserar sig för eder i juridiska kontexter och hur dessa förhåller sig till religionen i det antika Rom hänvisas till J. Pölörens utförliga artikel ”Religion in Law’s Domain: Recourse to Supernatural Agents in Litigation, Dispute Resolution, and Pursuits of Justice under the Early Roman Empire” i RIDA 65 (2018, s. 163–194).

OLIVIA PEUKERT STOCK är doktorand i latin vid Lunds universitet. Hon skriver sin avhandling om eders materialitet och undersöker hur olika objekt, kroppen och platsen, användes vid edssvärande i antikens Rom.